

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

СРІБНА Марія Андріївна

УДК 93 (364) «1939/1945»

**УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939 – 1945 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2014

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії та археології слов'ян Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Журба Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри історії та археології слов'ян.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділом історії України періоду
Другої світової війни;

доктор історичних наук, професор
Кучер Володимир Іванович,
Національна наукова сільськогосподарська
бібліотека НААН України,
головний науковий співробітник.

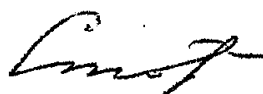
Захист відбудеться «21» «березня» 2014 р. о 12 год. 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «21» «лютого» 2014 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Складний процес становлення громадянського суспільства в Україні актуалізує критичне осмислення історичного досвіду функціонування громадських організацій. Одвічні цінності, такі як милосердя, людяність, взаємодопомога, співчуття набувають особливого значення. Червоний Хрест уособлює ці ідеали та посідає дедалі помітнішу роль у розбудові суспільства. Вивчення діяльності Українського Червоного Хреста (УЧХ) в період Другої світової війни дає можливість визначити деякі напрямки та шляхи використання позитивного досвіду роботи щодо підготовки медично-санітарних кадрів та надання гуманітарної допомоги цивільному населенню, особливо коли нині мають місце численні збройні, соціальні конфлікти, воєнні дії та терористичні акти в різних країнах світу.

Актуальність дослідження підсилюється тими завданнями й проблемами, що постали на сучасному етапі розвитку України, коли відбуваються значні зрушення в політиці, економіці, соціальній сфері та психології людей. У зв'язку з цим особливо гостро постає проблема соціального захисту тих категорій населення, які залишаються найбільш соціально вразливими. Вивчення досвіду діяльності таких позадержавних організацій, як Червоний Хрест, дозволить зрозуміти та подолати ті стереотипи радянського минулого, які й досі вкарбовані в масову свідомість. Вони зумовлюють пасивність громадян, відчуття безсилля перед державною машиною, зневіру у власні сили. Зрештою, об'єктивної відповіді вимагає й феномен використання громадського потенціалу при здійсненні комуністичного експерименту в Україні. Натомість, як свідчить проведений аналіз історіографії, незважаючи на тематичне розмаїття публікацій з радянської тематики, дотепер бракує досліджень, у яких окреслений напрям розглядався б комплексно, а предметом вивчення стала б специфіка діяльності Українського Червоного Хреста в роки Другої світової війни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до наукового напрямку «Дослідження проблем гуманітарних наук», розробленого професорсько-викладацьким складом в Інституті історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 25 вересня 2012 р., протокол № 2.

Мета дослідження полягає у реконструкції та об'єктивному аналізі особливостей діяльності Червоного Хреста в Україні впродовж 1939-1945 рр.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких наукових завдань:

- окреслити стан вивчення діяльності Українського Червоного Хреста в науковій літературі, визначити рівень і характер її джерельного забезпечення;
- з'ясувати обставини формування військово-оборонного червонохресного руху в Україні напередодні війни;

- розкрити форми та методи санітарної діяльності Українського Червоного Хреста в зоні військових дій і тилу;
- показати санітарно-епідеміологічний напрям роботи Українського Червоного Хреста на звільнених від окупантів території;
- встановити наслідки співробітництва Українського Червоного Хреста з зарубіжними червонохресними організаціями;
- відобразити особливості організації та діяльності незалежного Українського Червоного Хреста в окупаційний період;
- виробити практичні рекомендації для роботи сучасних комітетів Червоного Хреста України щодо надання допомоги цивільному населенню та військовим в умовах воєнних дій.

Об'єктом дослідження є Український Червоний Хрест як чинник громадсько-політичного життя суспільства.

Предметом дослідження є інфраструктура товариства, напрями, форми, специфіка та наслідки діяльності, взаємодія з органами радянської влади, вітчизняними та зарубіжними громадськими організаціями, військовими формуваннями, система соціального захисту та кадрової підготовки.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1939-1945 рр. Нижня межа дослідження зумовлена передачею повноважень Червоного Хреста санітарно-лікувальним установам Наркомату охорони здоров'я УРСР. Уряд СРСР, враховуючи підготовку до майбутньої війни, намагався спрямувати зусилля Червоного Хреста на допомогу державним органам охорони здоров'я в підготовці населення до санітарної оборони. Верхня межа дослідження пов'язана з формуванням червонохресних санітарно-епідемічних загонів для роботи у звільнених від німецьких окупантів районів. В окремих випадках вихід за означені хронологічні межі зумовлений необхідністю створення цілісного уявлення про еволюцію радянської політики щодо Українського Червоного Хреста в міжвоєнний та воєнний період.

Географічні межі дослідження збігаються з державними кордонами Української РСР і кордонами сучасної України відповідно до адміністративно-територіального поділу.

Методологія та методи дослідження. Робота виконана з урахуванням принципів історизму, науковості, системності, об'єктивності, усебічності та послідовності, що дозволили провести дослідження основних заходів Червоного Хреста, які здійснювалися в Україні з метою військово-санітарної підготовки населення. У процесі роботи над дисертаційним дослідженням були використані загальнонаукові та спеціальні історичні методи. Загальнонаукові методи дали змогу виявити та опрацювати фактичний матеріал, пов'язаний зі створенням і функціонуванням системи червонохресного руху радянської України. Метод системного аналізу використано при дослідженні стосунків червонохресних товариств, державних та партійних органів у процесі здійснення ними основних своїх функцій. Структурний аналіз використано для виокремлення системи фактів,

що стосуються об'єкту дослідження, з комплексу історичних реалій за допомогою вияву системно утворювальних ознак мілітарних червонохресних товариств і форм їхньої діяльності. Використання спеціальних історичних методів дозволило здійснити історичне узагальнення та синтезування матеріалу.

Отже, залучення при проведенні дослідження вказаних вище методів дала змогу викласти події в чіткій послідовності та логічній завершеності.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у постановці та розробці актуальної теми, яка досі не отримала всебічного висвітлення в сучасній історичній науці. В результаті проведеної роботи сформульовані нові положення та висновки, що містять наукову новизну та виносяться на захист.

Основні з них такі:

у перше:

- реалізована спроба комплексного дослідження використання радянським керівництвом червонохресних товариств для військово-оборонної та санітарної роботи в період Другої світової війни;
- в українській історіографії набув подальшого розвитку перспективний та важливий напрям соціальної історії – історія функціонування громадських організацій;
- уведено в науковий обіг нові пласти джерел документальних матеріалів із вітчизняних та зарубіжних архівосховищ;
- запропоновано нове бачення розвитку взаємин Українського Червоного Хреста з Міжнародним комітетом Червоного Хреста.

З'ясовано:

- взаємозв'язок принципів організації діяльності військово-оборонних осередків Червоного Хреста напередодні і під час Другої світової війни;
- санітарно-епідеміологічну діяльність Українського Червоного Хреста.

Дістали подальшого розвитку:

- вивчення визначальних напрямків червонохресного руху на тлі соціальних умов радянського суспільного ладу й різновиду державної політики в галузі охорони здоров'я, оборони, міжнародних відносин тощо;
- узагальнення та систематизація роботи незалежних відділів Українського Червоного Хреста та підпільного Українського Червоного Хреста в загонах Української повстанської армії.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження певною мірою сприяють формуванню стійкої суспільної історичної пам'яті як базового критерію демократії та високої духовності. Крім того, вони слугують об'єктивній реконструкції історії України, діяльності УЧХ в роки Другої світової війни, залучатися для написання узагальнювальних та наукових праць із новітньої історії України, а також для розробки відповідних лекційних та спеціалізованих курсів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи обговорено на засіданнях кафедри історії та археології слов'ян Інституту історичної освіти Національного педагогічного

університету імені М.П. Драгоманова. Загальна концепція дослідження знайшла своє відображення в доповідях і повідомленнях на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Київ у соціокультурному просторі XIX-XXI століть: національний та європейський контекст» (Київ, 2011); III Міжнародній науковій конференції, присвяченій 70-й річниці героїчної оборони Одеси «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса, 2011); III Міжнародній науково-практичній конференції «Історико-культурна спадщина Причорномор'я» (Ялта, 2011); XIV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 2011); XI науковій-практичній конференції «20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього» (Київ, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу» (Луцьк, 2011); X Міжнародній науковій конференції « Церква – наука – суспільство: питання взаємодії» (Київ, 2012).

Здобуті автором наукові результати опубліковано в 15 публікаціях, 7 з яких у фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних виданнях.

Обсяг і структура дисертації підпорядкована її меті та завданням і побудована за проблемно-хронологічним принципом дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (506 позицій), додатків. Загальний обсяг дисертації – 252 сторінок, із них 173 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність наукової розробки проблеми, визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету і завдання, окреслено зв'язок з науковими програмами і планами, визначено хронологічні та географічні межі дослідження, розкрито використані у роботі методи дослідження, охарактеризовано наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення. Висвітлено апробацію основних положень дисертації.

У **першому розділі «Історіографія та характеристика джерел»** розглянуто стан наукової розробки проблеми, проаналізовано її джерельну базу.

Історіографію досліджуваної проблеми умовно можна поділити на два великих періоди: радянський (від початку досліджуваного періоду до 1991 р.) та сучасний (від 1991 р. до сьогодення). Водночас в історіографії теми в межах радянського періоду виділяють такі етапи: 1) кінець 1930-х рр. до 1945 р.; 2) друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.; 3) друга половина 1950-х – до середини 1980-х рр.; 4) друга половина 1980-х рр. – до 1991 р.

Вивчення історії червонохресного руху в Україні напередодні Другої світової війни розпочалося в 1930-ті рр. У публікаціях науковців та провідних фахівців медичної галузі СРСР М. Струш, Г. Несвяченого, Ю.Фінклера, І. Селескериді, Т. Болдирєва, було зроблено першу спробу

наукового осмислення й аналізу становища радянської системи військово-санітарної роботи, розгортання червонохресного руху в руслі потреб радянської держави. Позитивним аспектом публікацій указаних авторів було й те, що вони мали практичну спрямованість¹.

Проте спеціальним предметом дослідження ця тема не була у роки війни як для фахових істориків, так і вчених медичної галузі. Її об'єктивне і всебічне дослідження стримувалося обмеженістю джерельної бази. Опубліковані матеріали були переважно позитивного характеру, що стосувалося політики діяльності держави й партії у сфері організації військово-санітарної допомоги населенню².

Вивчення аспектів діяльності Червоного Хреста значно активізувалося в післявоєнний період. Цією справою активніше займалися фахівці медичної галузі, зусилля яких було спрямовано на дослідження медичних та санітарних аспектів теми, зокрема розгортання системи військових госпіталів, забезпечення їх медичними кадрами середньої ланки тощо. Одночасно вони робили й спроби аналізувати місце та роль Червоного Хреста в ліквідації санітарних наслідків війни. Окрему інформацію про роботу Червоного Хреста можна знайти в працях радянського історика медицини М. Барсукова. Основні його дослідження присвячені охороні здоров'я, історії військової медицини та Червоному Хресту, де інформацію подано в притаманному дусі радянського часу³.

Варто зазначити, що в другій половині 1940-х рр. були випущені поодинокі публікації, які торкалися ювілейних дат окремих громадських

---

¹ Струш М. Молодь і санітарна оборона країни / М. Струш. – Х., 1931. – 84 с.; Несвячений Г. Червоний Хрест молоді / Г. Несвячений. – Х., 1927. – 32 с.; Финклер Ю. Готов к санитарной обороне. / Ю. Финклер. – М., 1944. – 92с.; Финклер Ю. Учись оказать первую помощь / Ю. Финклер. – М., 1938. – 34с.; Селескериди И. Программа подготовки значкистов ГСО 2-й степени / И. Селескериди. – Х., 1935. – 16 с.; Селескериди И. Готов к санитарной обороне СССР: Пособие для подготовки норм ГСО 1-й степени / И. Селескериди. – М., 1939. – 38 с.; Болдырев Т. Готов к санитарной обороне СССР: Пособие для сдачи норм на значок «ГСО СССР» 2-й степени / Т. Болдырев. – М., 1939. – 78 с.

² Болдырев Т. Проблемы эпидемиологии в военное время / Т. Болдырев // Достижения советской медицины в годы Отечественной войны. – М., 1943. – Т.1.– С. 7-10.; Кононенко И. Здравоохранение Украины на пути к полному возрождению / И. Кононенко // Врачебное дело. – 1945. – № 3 – 4. – С. 97 – 104; Смирнов Е. Роль санитарной службы в Великой Отечественной войне / Е. Смирнов // Военно-санитарное дело. – 1941. – № 11. – С.1-5.

³ Барсуков М. Красный крест и Красный Полумесяц СССР / М. Барсуков. – М., 1946. – 156 с.; Барсуков М. Очерки истории здравоохранения СССР (1917-1956 гг.) / М. Барсуков. – М., 1957. – 394 с.

товариств. Вони містили лише фактичний матеріал й не мали аналізу⁴.

Наступний етап (друга половина 1950-х рр. – середина 1980-х рр.) радянського періоду історіографії теми у зв'язку з процесами лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР та переглядом сталінської концепції війни виявився більш результативним у її дослідженні. Різні аспекти теми побіжно розглянуто в загальних працях з історії медицини та проблем охорони здоров'я, підготовлених вченими медичної галузі СРСР⁵.

Четвертий етап радянської історіографії теми (середини 1980-х рр. – до 1991 р.) пов'язаний з початком горбачовської «перебудови». І хоча на його початку ще чимало праць мали попередні стереотипи, надалі методологічна трансформація історичної науки призвела до позитивних зрушень у дослідженні багатьох проблем історії України в довоєнний і воєнний періоди⁶.

Суттєвою відмінністю розвитку історичної науки на межі 1980-1990 рр. було те, що в умовах народного руху за державну незалежність в Україні почала складатися нова історіографічна ситуація, одним з виявів якої стало поступове залучення істориків до надбань національної та світової історіографії. Перебудова радянської історіографії в національну та інтенсивна її інтеграція створили сприятливі умови для детальнішого ознайомлення українського суспільства з працями істориків діаспори⁷.

В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. вийшли роботи дослідників, які намагаються переосмислити історію, відкинувши ідеологічне навантаження радянського минулого. Важливу роль в утвердженні нових методологічних засад у вивченні історії війни відіграли праці відомих дослідників М. Ковалю, І. Дробота, В. Кучера, О. Лисенка, П. Чернеги, О. Потильчака⁸.

---

⁴ Кобалев П. XX лет Осовиахима / П. Кобалев. – М., 1947.; Финклер Ю. История Красного Креста и Красного Полумесяца СССР / Ю. Финклер. – М., 1947. – 34 с.

⁵ Митерев Г. 100 лет Красного Креста в нашей стране / Г. Митерев. – М., 1966. – 24 с.; Митерев Г. Советский Красный Крест в борьбе за мир и дружбу между народами / Г. Митерев. – М., 1964. – 24 с.; Кутский Н. О международной деятельности Советского Красного Креста / Н. Кутский. – М., 1981. – 24 с.; Чикаленко Н. 50 лет на службе здоровья и мира / Н. Чикаленко. – М., 1973. – 95 с.; Силищев С. По пути мира и гуманизма / С. Силищев. – М., 1978. – 24 с.

⁶ Ларін А., Маковська Н. Боротьба за поліпшення санітарного стану визволених районів УРСР (1943 – 1945 рр.) / А. Ларін, Н. Маковська // Український історичний журнал. – 1986. – № 12. – С.55-61.; Петляк Ф. Партийное руководство Советами на Украине в годы Великой Отечественной войны (1941-1943) / Ф. Петляк. – К., 1986. – 104 с.

⁷ Лебідь Д. Замість квітів на могилу / Д. Лебідь // Сучасність. – 1987. – №5. – С. 81-85; Савицька-Козак І. Спогад про Катерину Зарицьку в рамках діяльності підпільного Українського Червоного Хреста / І. Савицька-Козак // Сучасність. – 1987. – №5. – С. 86-94; Світлична Н. Зі спогадів про Катерину Зарицьку / Н. Світлична // Сучасність. – 1987. – №5. – С.95-100.

⁸ Коваль М. Друга світова війна і Україна (1939–1945 рр.): історіософські нотатки / М.Коваль. – К., 1999. – 75 с.; Доброт І. Україна в Другій світовій війні / І. Дробот. – К., 1998. – 122 с.; Кучер В. Україна у Другій світовій війні / В. Кучер, П. М. Чернега. – К., 2004. – 272 с.; Лисенко О. Звитяга і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни

В сучасний історіографічний період сформувалося кілька наукових пріоритетів у дослідженні проблем діяльності Червоного Хреста радянської України, зокрема червонохресна соціальна робота в роки війни; співробітництво Червоного Хреста із зарубіжними червонохресними організаціями; методико-соціальні наслідки Другої світової війни; організація охорони здоров'я в умовах фронтових дій та тилу; природа громадського сектора радянської України тощо. У працях вітчизняних істориків М. Журби, М. Головка, С. Свистовича, Т. Литовченко критично аналізується діяльність Червоного Хреста на українських землях, значну увагу приділено на його одержавленню та встановленню над ним партійного диктату, що призвело до усунення самостійності товариств у прийнятті відповідних рішень⁹.

Питання діяльності підпільної медичної служби УПА в роки Другої світової війни порушують у своїх дослідженнях А. Кравець та Л. Онишко¹⁰.

Розглядаючи західну історіографію можна простежити зовсім інші підходи та бачення подій досліджуваного періоду. Зарубіжні дослідники червонохресного руху у своїх роботах проаналізували залежність радянських організацій від більшовицької партії та державних органів. Вони прийшли до висновків, що товариства в радянському суспільстві не тільки позбавленні самостійності в прийнятті рішень, але й виконують функцію контролю та нагляду за робітниками та службовцями. Крім того, зарубіжна наукова література значно менше політизована й заідеологізована. Навіть з поправкою на певну антирадянську упередженість деяких західних учених у їхніх працях переважають критичні оцінки суспільної моделі більшовицького зразка, зокрема в тій частині, що стосується діяльності громадських організацій¹¹.

/ О. Лисенко. – К., 1997. – 567 с.; Чернега П. Вклад робітників України у зміцнення воєнно-економічної могутності СРСР в роки Другої світової війни (1939-1945): Монографія / П. Чернега. – К., 2004. – 428 с.; Потильчак О. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939-1954) / О.Потильчак. – К., 2004. – 482 с.

⁹ Журба М. Громадські об'єднання українського села: етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20-30 рр. ХХ ст.) / М. Журба. – К., 2002. – 526 с.; Журба М. Міжнародні зв'язки Українського Червоного Хреста / М. Журба. – К., 2007. – 212 с.; Свистович С. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20-30 рр. ХХ ст.): монографія / С. Свистович. – К., 2007. – 565 с.; Головка М. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни 1939–1945 рр. / М. Головка – К., 2004. – 704 с.; Литовченко Т. А. Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 1918–1939 рр.: дис...канд. іст. наук: 07.00.01. / Т. А. Литовченко. – К., 2006. – с. 202.

¹⁰ Кравець А. Медики у визвольних змаганнях українського народу (від Українського Червоного Хреста до Служби Здоров'я УПА) / А. Кравець. – Л., 2010. – 177 с.; Онишко Л. Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати. Катерина Зарицька в українському національному русі / Л. Онишко. – Л., Торонто: Літопис УПА. 2007. – 912 с.

¹¹ Клайн Дж. Філософія і практика. Майбутнє комуністичного суспільства / Дж. Клайн. – Лондон, 1963.; Скотт Дж. Російська політична інституція / Дж. Скотт. – Лондон. 1958.;

Отже, зроблений історіографічний аналіз літератури, що стосується теми дисертаційного дослідження, підтверджує, що необхідне подальше вивчення діяльності УЧХ в 1939-1945 рр.

Джерельна база складається з комплексу документів, які зосереджені в державних та закордонних архівах, збірниках документів і матеріалів, присвячених подіям Другої світової війни, періодики досліджуваного періоду.

Основу дисертаційного дослідження становлять архівні документи. Вони репрезентовані всіма різновидами документів: нормативно-правовими актами, звітами, статистичними матеріалами, діловою документацією.

У роботі досліджено та використано документи й матеріали 142 справ, які зберігаються у 21 фонді різних архівів України та Російської Федерації. Значна частина їх уведена в науковий обіг уперше.

Базовим щодо осмислення діяльності Радянського Червоного Хреста став Державний архів Російської Федерації. Документальні матеріали архіву висвітлюють багато важливих сторінок роботи СТЧХ і ЧП СРСР та є фундаментальною базою військово-історичних та соціально-історичних досліджень, зокрема архів має великий фонд Р9501 «СТЧХ і ЧП СРСР», який розділений на 17 описів. Звертаючи увагу на період Другої світової війни, варто насамперед відзначити, що архів зберігає значну кількість річних, квартальних звітів і доповідей Виконавчого комітету СТЧХ і ЧП СРСР, завдяки, яким можемо мати чітку картину роботи товариств. Архівні документи містять інформацію про діяльність Червоного Хреста, де відзначені не тільки успіхи та виконання поставлених партійних задач, а й зазначено про ряд помилок, відхилень від плану роботи, причини невдач та шляхи їх подолання.

Також були використанні справи Російського державного архіву соціально-політичної історії, зокрема фонд 17 «Центральний комітет КПРС», фонд 82 «Виконком Союзу Червоного Хреста і Червоного Півмісяця», фонд 495 «Виконком Комінтерну», що значно доповнили деякі прогалини у роботі сесій Виконкому Ліги товариств Червоного Хреста та в засіданні Виконкомів Міжнародних федерацій, політично заарештованих, про ставлення до Міжнародного Червоного Хреста та про роботу Центрального довідкового бюро щодо переміщення осіб.

Основний масив документів з історії українського червонохресного руху міститься в центральних та обласних архівах України. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України розміщено фонд 4616 «Центральний комітет товариства Червоного Хреста УРСР», який містить річні звіти про санітарно-оборонну роботу Червоного Хреста УРСР;

Юнод М. Діяльність Міжнародного Червоного Хреста під час війн / М. Юнод. – Женева, 1982. – 326 с.; Бюньон Ф. Международный комитет Красного Креста и Советский Союз (1917–1991) / Ф. Бюньон. – М., 2000. – 95 с.; Жюно М. Воин без оружия / М. Жюно. – М., 1996. – 325 с.

піврічні та квартальні звіти за 1943 р.; накази Центрального комітету товариств Червоного Хреста УРСР (1943–1944 рр.); постанови, довідки та листування Червоного Хреста періоду війни; доповіді про результати роботи червонохресних організацій за 1945 р. тощо.

Крім того, в даному архіві у фонді 3834 «Львівський обласний провід організації українських націоналістів на західних українських Повстанської Армії – Захід-Замок» містяться матеріали про діяльність референтури підпільного УЧХ в загонах УПА. А у фонді 3833 «Крайовий провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях», містяться документи про діяльність підпільного УЧХ на західноукраїнських землях у 1944–1945 рр. Особливо змістовною є «Інструкція ч. 4/44», що визначає відповідальність жіноцтва за роботу УЧХ і тих структур, де був задіяний жіночий актив. В «Інструкції до виконання 1/45» обґрунтовано необхідність підпільного УЧХ на крайовому рівні.

Матеріали фонду Р 1 «Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», фонду Р 2 «Управління справами Ради Народних Комісарів Української РСР» дали змогу встановити структуру, діяльність щодо мережі медичних установ УТЧХ в областях УРСР у 1930-х рр.; госпрозрахункових управлінь та організацій системи Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР; різні листування з Народними комісарами і центральними установами УРСР щодо питань вивчення санітарних наслідків німецької окупації в Україні; ремонту приміщень медичних закладів; забезпечення квартирами медичних працівників тощо.

У фондах 342 «Міністерство охорони здоров'я УРСР» та Р 348 «Міністерство соціального забезпечення УРСР» документи відображають реальну ситуацію щодо розповсюдження в республіці в післяокупаційний період важких інфекційних захворювань та про соціальне забезпечення населення УРСР в 1940 р. і 1944 р. Ця інформація певний час не мала розголосу, тому при вивченні документів фонду знайдено значні розбіжності між оприлюдненими офіційною радянською історіографією показниками та реальними показниками, що свідчили про довготривалу епідемічну кризу в республіці у період 1943–1949 рр. Крім того, ці документи підтверджують, що ліквідація медико-санітарних наслідків війни, відновлення системи охорони здоров'я населення та організація функціонування медичних установ були головним напрямком у діяльності органів радянської влади, про що свідчить комплекс прийнятих директивних документів та розпоряджень.

Особливий інтерес у контексті дослідження діяльності Червоного Хреста становлять матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). У фонді 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України» зберігаються справи, які містять інформацію про підготовку військових лікарень до зимового періоду в 1941–1945 рр.; становище та робота інститутів та станцій з переливання крові, плани заготівлі крові для потреб Червоної Армії; довідки, звіти та листування про роботу комітетів допомоги хворим і пораненим бійцям та командирам

Червоної Армії. Завдяки справам ЦДАГО України досліджено діяльність Червоного Хреста напередодні Другої світової війни (підготовка по лінії ППО, медично-санітарна діяльність, кількість членів організації в областях УРСР, становище складів недоторканого запасу Червоного Хреста, використання грошей на оборонну роботу тощо).

У дисертації використано документи обласних архівів України, зокрема були використані фонди Державного архіву Київської області (фонд Р 5196 «Обком Червоного Хреста»), Державного архіву Полтавської області (фонд «Круто – Балнівська Міська Управа», фонд Р 2342 «Ново – Санжарська Районна Управа», фонд Р 2434 «Покрово – Богачанська Районна Управа», фонд Р 2701 «Зінківська Районна Управа», фонд Р 2794 «Полтавський будинок інвалідів та військовослужбовців», фонд Р 2849 «Броварська сільська управа», фонд П 105 «Полтавський обком Компартії України») та Державного архіву Житомирської області (фонд Р 3853 «Житомирський обласний комітет Червоного Хреста»). Документи фондів розкривають специфіку діяльності червонохресних осередків в різних областях України.

Отже, архівні матеріали дозволяють широко розглянути та розкрити основні принципи державної політики щодо гуманітарного та медичного забезпечення армії й цивільного населення в УРСР у роки Другої світової війни. Проте вони вимагають критичного ставлення, оскільки радянський бюрократичний апарат, маніпулюючи фактами, корегував ситуацію, що склалася, відповідно до політичної моделі.

До іншої групи належать документи, опубліковані окремими книгами. Вони умовно класифіковані на декілька підгруп. Перша підгрупа – це документи й матеріали, що зосереджені в документальних збірках комплексного характеру, які обмежуються матеріалами в масштабах України. Другу підгрупу становлять опубліковані документи, зібрані в тематичні збірки з питань охорони здоров'я.

Документальні видання дали уявлення про функціонування органів охорони здоров'я, соціального забезпечення, оборони та допомогли простежити послідовність прийняття державно-партійних рішень з питань охорони здоров'я, організації протиповітряної оборони, налагодження діяльності червонохресних організацій тощо. На їх основі було реконструйовано механізм фінансування шкіл медичних сестер та обсяги надання допомоги інвалідам¹².

Важливою складовою джерел склали мемуарно-публіцистичні роботи, спогади учасників червонохресного руху. Випуск багатотомного «Літопису УПА» заповнив значну нестачу фактичного матеріалу новими

---

¹² Барсуков М. Здравоохранения в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945. Сб. документов и материалов / М. Барсуков. – М., 1977. – 575с.; УПА в світі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (збірка документів): Видання Закордонних частин Організації Українських Націоналістів. 1957. Частина I. –

документальними підтвердженнями та свідченнями очевидців. Особливий інтерес становлять томи 23 і 32, де більша їх частина складається зі спогадів санітарів, медиків, лікарів та інших працівників санітарної служби й підпільного УЧХ¹³.

У дисертації широко використано матеріали періодичних видань. Це загальносоюзні газети та журнали, періодичні видання, які друкувалися в УРСР. Були опрацьовані: «Військово-медичний журнал», «Советское здравоохранение», «Червоний Хрест», «За санітарну оборону», «Радянський фельдшер», «Голос Полтавщини». І хоча газетні публікації мають здебільшого інформаційний характер, проте вони передають дух часу, містять безліч цікавих фактів і тим самим становлять неабияку цінність для дослідження.

Отже, використання різнопланового комплексу історіографії та джерел створило достатнє підґрунтя для реалізації поставлених у дисертаційному дослідженні завдань.

Розділ другий «Передумови створення військово-оборонних форм червонохресного руху в Україні», досліджено радянський політико-правовий режим функціонування червонохресних організацій та інфраструктурні зміни в червонохресному русі напередодні Другої світової війни.

Одна з найстаріших громадських організацій гуманітарного спрямування Червоний Хрест після більшовицького перевороту була перетворена на потреби комуністичного режиму. У дисертації відзначається, що головним завданням союзного керівництва в червонохресній роботі стала уніфікація організаційної структури республіканських товариств. В Україні, як і в інших радянських республіках, Червоний Хрест поступово переходив на виборчі засади, ліквідовувалися губернські правління, замість Головної управи створювався Центральний комітет УЧХ. Прямий зв'язок центральних органів та республіканських організацій Червоного Хреста визначив їх структурну специфіку. УЧХ брав активну участь у всіх загальних оборонних заходах радянської держави. У жовтні 1932 р. після I з'їзду СТЧХ і ЧП СРСР відбувається згортання господарсько-соціальної діяльності Червоного Хреста. Вона все більше зосереджується на створенні санітарних постів, організації санітарних дружин, підготовці медсестер, санінструкторів та

---

451 с.; До історії Червоного Хреста. Матеріали Виконкому Співки товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР. – К.: ЦК УГЧХ, 1940. – 27 с.; Коммунистическая партия в период Великой Отечественной войны (июнь 1941–1945 гг.): Документы и материалы. – М., 1961. – 703 с.

¹³. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. – Торонто; Львів, 1993. – Т. 23. – 476 с.; Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. – Торонто; Львів, 2001. – Т. 32. – 581 с.

значкистів комплексу «Готов до санітарної оборони». Військово-санітарна робота всіх республіканських червонохресних організацій проводилася за загальним планом, складеним Виконкомом Ради Червоних Хрестів і Півмісяців СРСР та затвердженим Реввійськрадою Союзу. На його основі Виконком визначав стандарти та розміри матеріального забезпечення установ, штати та програми санітарних загонів і санітарних курсів.

Отже, безпосередні функції Червоного Хреста з масового оздоровлення населення відходять на задній план. Враховуючи підготовку до майбутньої війни, уряд СРСР вирішив, що Червоний Хрест повинен сконцентрувати увагу на допомозі державним органам охорони здоров'я в підготовці населення до санітарної оборони.

У третьому розділі «Основні напрямки діяльності Червоного Хреста Радянської України», досліджено напрями, форми, специфіка та результати діяльності УЧХ в зоні військових дій та в тилу, його взаємодія з органами радянської влади, зарубіжними червонохресними та іншими масовими громадськими організаціями.

У дисертації відзначається, що у роки Другої світової війни остаточно окреслено форми та методи роботи Червоного Хреста. Основними напрямками діяльності УЧХ були: підготовка санітарно-оборонних кадрів (медичних сестер, санітарних дружин та санітарів) для Червоної Армії та громадянських органів охорони здоров'я; організація допомоги пораненим військовим на фронті та в тилу; організація широкого донорського руху; надання допомоги населенню міст і районів при нальотах ворожої авіації; організація допомоги цивільному населенню, яке постраждало від військових дій; надання допомоги органам охорони здоров'я в проведенні санітарних та протиепідемічних робіт; широка санітарно-оборонна підготовка населення; червонохресна діяльність серед дітей.

Окрема увага акцентована на проблемах з якими зіткнувся Червоний Хрест в зоні військових дій та в тилу, зокрема комітети Червоного Хреста були погано зв'язані з органами соціального забезпечення, комітетами допомоги інвалідам і органам охорони здоров'я. На західноукраїнських землях діяльність Радянського Червоного Хреста повністю розгорнулася після їх визволення від окупантів.

Встановлено, що медичний персонал, матеріальні ресурси і бюджетні кошти наркомату охорони здоров'я не дозволяли вирішити неосяжні завдання, які перед ним ставилися. Спустошена війною країна, гостра санітарно-гігієнічна ситуація, поширення інфекційних хвороб, сотні тисяч військових і цивільних людей, які потребували невідкладної медичної допомоги, надавали діяльності червонохресних осередків державної ваги.

Важливе місце у розділі відведено проблемі взаємовідносин між різними філіями Радянського Червоного Хреста та зарубіжними червонохресними організаціями. Надмірна політична заангажованість діяльності радянських червонохресних об'єднань перешкоджала розвитку її практичних відносин з зарубіжними червонохресними організаціями, що входили до складу Міжнародного комітету Червоного Хреста. Дисертант

простежує умови передання гуманітарних пакунків від зарубіжних червонохресних товариств та способи їх розділення між різними радянськими республіками. Окрема увага акцентована на благодійних зібраних коштах та їх передача радянському керівництву у різні роки війни.

Отже, діяльність червонохресних товариств в Радянському Союзі була підпорядкована до тієї політичної системи, що існувала в країні та її зовнішньополітичного курсу і доктрині.

У **четвертому розділі «Особливості організації та діяльності Українського Червоного Хреста»**, розглядаються основні напрямки роботи національних відділів УЧХ та розгортання мережі підпільного УЧХ в загонах УПА.

Своє нове життя організація УЧХ розпочала після окупації німцями українських земель. Місцеве населення та військовополонені потребували опіки, медичної допомоги і ці проблеми могли бути розв'язані лише через відновлення організації УЧХ.

Важливе місце у розділі відведено наданням допомоги радянським військовополоненим від УЧХ, яких радянський Червоний Хрест залишив напризволяще. Окрема увага акцентована на проблемах взаємовідносин між німецькою окупаційною владою та керівниками національних відділів УЧХ. Запроваджуючи новий порядок на підкореній території, німецьке військово-політичне керівництво вбачало в українському населенні опору в ліквідації радянського ладу й у становленні нового порядку, знаючи бажання українців звільнитися та бути самостійними. Тому вони розпочали звільняти українських полонених із таборів. Однак після переходу українських територій під юрисдикцію окупаційної адміністрації гестапо почало вимагати ліквідації УЧХ як нелегалізованої установи. Ще деякий час неформально УЧХ діяв під іншими назвами або з'єднавшись з іншими гуманітарними організаціями. Єдиним місцем, де вільно й під своєю назвою УЧХ міг вести роботу, були загони УПА та контрольовані ними райони.

Розкрито, що підпільний УЧХ поділявся на медично-санітарний, аптечний, господарський, харитативний відділи.

Дисертант простежує, як саме вирішувалось кадрове питання та проводились навчання дівчат-санітарок в підпільних умовах існування, зокрема відзначено, що основу референтури складали студенти старших курсів медичного інституту, працівники з розформованого німцями національного УЧХ та практикуючі лікарі.

Отже, діяльність національних відділів та підпільного УЧХ в загонах УПА стала складовою українського національно-визвольного руху та була спрямована на втілення у життя ідей української державності.

У **висновках** сформульовані загальні результати дослідження та викладено основні положення, які виносяться на захист:

– Історіографічний аналіз засвідчив, що наукова проблема діяльності Українського Червоного Хреста в роки Другої світової війни дотепер не була предметом спеціального комплексного дослідження. Радянська та сучасна

історіографії мають здобутки, що стосуються різних аспектів дисертаційних проблем. Джерельна база є досить репрезентативною та достовірною, що дозволяє повно дослідити обрану тему.

– В 1930-х рр. на Український Червоний Хрест було покладено низку завдань, що визначили його статус як універсального громадського об'єднання з класово-політичним та соціально-реабілітаційним функціональним навантаженням. Червоний Хрест в Україні був підпорядкований завданням зміцнення становища компартійної влади в суспільстві. Політичне використання червонохресних товариств реалізовувалося через пропаганду, що супроводжувала статутну діяльність організації, та через штучне обмеження контингентів населення, якому була надана червонохресна допомога. Перетворення Червоного Хреста у військово-оборонне громадське товариство стало закономірним результатом внутрішніх та зовнішніх процесів, які відбувалися в країні напередодні війни. Червоний Хрест УРСР брав активну участь в ідеологічних кампаніях, ініційованих всесоюзними та республіканськими партійними органами. Різноманітні масові військово-оборонні заходи проводили у вигляді політико-просвітницької діяльності, спрямованої на утвердження в суспільній свідомості ідей легітимності компартійного режиму та залучення громадськості до соціалістичних перетворень.

– Український Червоний Хрест значно розширив форми та методи санітарної діяльності в зоні військових дій та тилу. Головним завданням реалізації військово-медичної доктрини під час бойових дій Другої світової війни було зменшення санітарних утрат, тому до санітарної служби Червоної Армії призивалися найкращі медичні працівники. У складних умовах військового часу, коли армія й тил гостро відчували нестачу медичних кадрів, значну роль у залученні широких мас населення до санітарної роботи відіграло товариство Червоного Хреста. Саме воно стало основною громадською базою органів охорони здоров'я і взяло на себе відповідальність за підготовку середніх і молодших медичних кадрів, організацію санітарних формувань. За сигналом повітряної тривоги співробітники Червоного Хреста негайно залучалися до системи медично-санітарного обслуговування населення.

– Червоний Хрест в Україні активно проводив санітарно-епідемічну роботу на звільнених землях. Для лікування всіх заразних хворих створювали інфекційні польові рухомі шпиталі. Вони вивозили з ізоляторів медичних санітарних батальйонів військових з епідемічними захворюваннями, перешкоджаючи їх евакуації до медичних закладів тилу і в такий спосіб попереджали розповсюдження епідемій серед цивільних. Проте незважаючи на проведення Червоним Хрестом початкових невідкладних заходів з нормалізації епідемічної напруги, на території України в перший період після визволення від загарбників рівень захворювань на інфекційні хвороби не знижувався. Однією з причин було неспроможність медико-санітарної сфери республіки у повній мірі здійснювати всі необхідні заходи щодо подолання епідемій. Госпіталізацію хворих проводили не в повному обсязі, хоча саме

вона й мала ліквідувати гострі інфекційні захворювання. Справа була не тільки в несвоєчасному виявленні інфікованих, що, звичайно, теж мало місце, а й у недостатній кількості спеціальних лікарняних приміщень через їх руйнування, у гострому дефіциті ліків та медичних препаратів, продуктів харчування, виділених лікувальним закладам. Високий рівень зараження населення гострими інфекційними та шлунково-кишковими хворобами був прямо пов'язаний із низьким рівнем санітарного стану визволених територій. Звичайним явищем у діяльності Червоного Хреста стала паперова «робота». Реальна допомога червонохресним організаціям із центру залишалася недостатньою, а «візити» відповідальних працівників ЦК малоефективними. Практично у всьому відчувалися відсутність належної уваги з боку охорони здоров'я та зневажливе ставлення функціонерів обласних відділів охорони здоров'я до червонохресної роботи.

– Керівництво Міжнародного комітету Червоного Хреста прагнуло до безпосередньої практичної співпраці, обміну інформацією з радянськими республіканськими червонохресними організаціями і, зокрема, однією з найбільш значних їх філій – українською. Проте Червоний Хрест в Україні виявився заручником тієї політичної системи, що існувала в СРСР, та її зовнішньополітичного курсу. Це вкрай обмежувало можливості його зовнішніх контактів з товариствами країн Західної Європи, Америки та Азії. Більше того, на міжнародній арені воно використовувалося як додаток до радянського зовнішньополітичного відомства, засіб пропагандистської та ідеологічної боротьби. На міжнародних конференціях представники радянського червонохресного руху завжди намагалися підкреслити переваги, надані радянською владою для розвитку червонохресної діяльності. Незважаючи на прохолодні стосунки, з початком Другої світової війни між радянськими та зарубіжними червонохресними товариствами була налагоджена матеріальна та гуманітарна допомога, яку Радянський Союз отримував від Британського Червоного Хреста, Американського Червоного Хреста, Аргентинського Червоного Хреста та ін.

– Свої певні особливості організації та діяльності мали українські національні червонохресні відділи, які швидко з'являлися слідом за просуванням німецької армії на схід, охопивши згодом усі українські території. Новостворені незалежні відділи УЧХ відразу приступали до організації допомоги цивільному населенню та військовополоненим, які були залишені радянською владою напризволяще. Звільнення з таборів військовополонених суворо регламентувалося німецьким командуванням і зумовлювалося певними обмеженнями та застереженнями. В умовах відсутності міжнародного захисту радянських полонених, піклування та різноманітна допомога від незалежного УЧХ має велике значення. Відновлені відділи працювали в тісному зв'язку з Українською автокефальною православною церквою, Українським Центральним Комітетом, Українським Крайовим Комітетом та організацією «Жіноча служба Україні», що значно покращувало надання гуманітарної допомоги

місцевому населенню та переправлення військовополонених до притулків УЧХ.

Особливості діяльності національних відділів УЧХ та підпільного УЧХ в загонах УПА полягали в тому, що вони, незважаючи на підпільне становище на початковому етапі національно-визвольної боротьби, мали доволі кваліфікований кадровий потенціал не тільки лікарів, а й медичних сестер та санітарів. Це дозволяло займатися й організаційними питаннями: проведенням профілактичних оглядів, заходів із недопущення поширення інфекційних, венеричних хвороб, здійснення низки соціальних програм. Крім того, на відміну від санітарної служби, яка була в армії, перед підпільним УЧХ в загонах УПА ставилися ще завдання у сфері суспільно-політичної роботи. Окрім догляду за хворими, пораненими та надання допомоги особам, що постраждали внаслідок репресій радянської влади, підпільний УЧХ провадив націоналістичну пропаганду серед населення.

– З погляду на сьогодні заслужують особливої уваги форми і методи діяльності Червоного Хреста в Україні у галузі організації соціальної допомоги дітям сиротам, інвалідам, пенсіонерам, самотнім матерям. Зважаючи на отримані результати дослідження, варто сформулювати такі **практичні рекомендації**: створити громадський координаційний центр, який би консолідував зусилля всього суспільства в напрямку гуманітарної та медичної допомоги; організувати співпрацю між різними гуманітарними установами з метою поширення досвіду з надання медичної та продовольчої допомоги; поширити серед цивільного населення інформацію про різносторонню сферу діяльності УЧХ з метою залучення нових членів до лав організації; збільшити мережі медико-соціальних центрів і кімнат для немічних та пунктів першої допомоги в сільській місцевості; розвивати напрямок діяльності з активного залучення до процесу підготовки до надзвичайних ситуацій груп найбільш вразливого населення, представників органів місцевого самоврядування, регіональних громадських об'єднань; використовувати набутий Червоном Хрестом досвід військово-оборонного напрямку в проведенні кампаній із цивільного захисту населення Міністерством надзвичайних ситуацій України; налагодити співпрацю між закладами Червоного Хреста та чинними закладами військових шпиталів для покращення ефективності надання медичної допомоги хворим та пораненим військовослужбовцям; активно проводити роботу із залучення громадян до лав донорів, пропагування серед населення безоплатного здавання крові та її компонентів, надання медико-соціальної підтримки колишнім донорам; діяльність сучасних осередків Червоного Хреста спрямувати на пропаганду гуманістичних цінностей, що сприяло б побудові демократичної держави.

Список опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження:

1. Срібна М.А. Підпільний Український Червоний Хрест в загонах Української Повстанської Армії у роки Другої світової війни / М.А. Срібна //

Історія і біографістика. Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник. – 2011. – № 4. – Режим доступу://<http://www.drgene.ru/e-journals/inb/2011-4/index.html>

2. Срібна М.А. Особливості діяльності відділів Українського Червоного Хреста на окупованих українських землях в 1941 – 1943 рр. / М.А. Срібна // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2012. – № 1. – С. 131-137.

3. Срібна М.А. Статутно-функціональна зорієнтованість Українського товариства Червоного Хреста напередодні Другої світової війни / М.А. Срібна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 56. – С.122-127.

4. Срібна М.А. Надання гуманітарної допомоги відділам Союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР від зарубіжних червонохрестних товариств в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) / М.А. Срібна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 58. – С. 129-134.

5. Срібна М. А. Міжнародний Червоний Хрест і становище військовополонених в роки Другої світової війни / М.А. Срібна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 60. – С. 115-120.

6. Срібна М.А. Шевська робота Українського Червоного Хреста в зоні військових дій та в тилу у роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) / М.А. Срібна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 66. – С. 150-155.

7. Срібна М. А.Форми шефської роботи Українського Червоного Хреста в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) (за документами ЦДАГО України, ЦДАВО України, Державного архіву Київської області) // Архіви України – науково-практичний журнал. – 2013. – № 2. – С. 79-87.

8. Срибна М.А. Развитие донорского движения на территории УССР в годы Великой Отечественной войны / М. А. Срибна // Всероссийский журнал научных публикаций. – 2013. – № 5. – С. 64-66.

9. Sribna M. A. Military – defensive activity Ukrainian Society of the Red Cross in 1930th years / М. А. Sribna // European Applied Sciences. – 2013. № 3. – pp. 47-48.

10. Срібна М. А. Функціонування Червоного Хреста у Києві у 30-х рр. ХХ ст. / М. А. Срібна // Київ у соціокультурному просторі ХІХ-ХХ століть: національний та європейський контекст: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (13 квітня 2011 р.). – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2011. – С. 155-158.

11. Срібна М. А. Червоний Хрест Південної України (кін. 30-х – поч. 40-х рр. ХХ ст.) / М. А. Срібна // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірник наукових праць ІІІ Міжнародної наукової конференції, присвяченої 70-й річниці героїчної оборони Одеси (15-16 квітня 2011 р.). – Одеса: ВМВ, 2011. – С. 141-145.

12. Срібна М. А. Особливість роботи Українського Червоного Хреста в загонах Української Повстанської Армії / М. А. Срібна // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: збірник матеріалів XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції (12-13 травня 2011 р.). – К.: вид-во Європейського університету, 2011. – Т.3. – С. 254-256.
13. Срібна М. А. Український Червоний Хрест як символ гуманності і милосердя в незалежній Україні / М. А. Срібна // 20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього: матеріали XI науково-практичної конференції (19 травня 2011 р.). – К.: Національна академія управління, 2011. – С. 298-299.
14. Срібна М. А. Розвиток відносин між Українським Червоним Хрестом та Міжнародним комітетом Червоного Хреста напередодні Другої світової війни / М. А. Срібна // Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 жовтня 2011 р.). – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. – С.163-167.
15. Срібна М. А. Благодійна діяльність Православної церкви в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) / М. А. Срібна // Церква-наука-суспільство: питання взаємодії. Матеріали Десятої Міжнародної наукової конференції (30 травня – 1 червня 2012 р.). – К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2012. – С.144-146.

АНОТАЦІЇ

Срібна М. А. Український Червоний Хрест в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2014.

У дисертації на основі широкого кола опублікованих джерел та архівних матеріалів комплексно досліджено процес діяльності Українського Червоного Хреста в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). Базуючись на концептуальних здобутках радянської та новітньої історіографії, використовуючи широке коло різнопланових джерел, автор проаналізував мілітарну зорієнтованість Червоного Хреста напередодні Другої світової війни та дослідив інфраструктурні зміни товариства, його взаємодія з органами радянської влади. Окремо визначено становище української філії в складі Союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР та його форми соціальної роботи серед різних категорій населення в зоні військових дій та тилу. Показано санітарно-епідеміологічний напрям роботи товариства на звільнених від окупантів територій. Висвітлено проблемні моменти у взаємовідносинах із зарубіжними червонохресними товариствами. Проаналізовано особливості організації національних відділів Українського

Червоного Хреста в період нацистської окупації та діяльність підпільного Українського Червоного Хреста в загонах УПА.

Ключові слова: Український Червоний Хрест, мілітаризація, санітарно-оборонна робота, санітарні дружини, донорський рух, мобілізаційний план, військовополонені.

Срибна М.А. Украинский Красный Крест в годы Второй мировой войны (1939-1945 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискания ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. / Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2014.

В диссертации на основании большого количества опубликованных источников и архивных материалов комплексно исследуется процесс деятельности Украинского Красного Креста в годы Второй мировой войны (1939-1945 гг.). Базируясь на концептуальных достижениях советской и новейшей историографии, используя широкий круг разноплановых источников, автор проанализировал военно-оборонительную направленность краснокрестного движения накануне войны, идейную цель их создания и основные проблемы во время их дальнейшего развития. Автор подчеркивает, что деятельность этих объединений, исходя из идеи власти компартии, носила пропагандистский характер. Впервые в украинской историографии анализируется роль милитаризованного краснокрестного движения в период Второй мировой войны.

Проанализирован механизм административно-политического и финансово-хозяйственного взаимодействия Красного Креста с органами советской вертикали управления и с другими отечественными и зарубежными общественными организациями.

В работе на широком архивном материале установлено зависимость Красного Креста от социально-политических приоритетов коммунистического режима.

Прослежена роль Украинского Красного Креста в системе советских общественных организаций, его влияния на руководство мобилизационной и оборонной работой.

Путем анализа различных статистических материалов освещены результаты санитарно-оборонной, гуманитарной и просветительской деятельности краснокрестных обществ, которые однозначно подчеркивают пропагандистский характер кампаний.

На основе малоизвестных архивных источников и материалов периодической печати раскрываются особенности работы национальных отделений Украинского Красного Креста в период нацистской оккупации и создания подпольного Украинского Красного Креста в отрядах Украинской Повстанческой Армии. Исследован комплекс мемуарных воспоминаний участников подпольного Украинского Красного Креста.

Проанализированы объективные причины, мотивы и масштабы развития негативных тенденций в деятельности советских краснокрестных

обществ. Доказано, что подобные просчеты в работе обществ, связаны с бездействием партийных функционеров и местных советских руководителей, значительной текучестью руководящих кадров, а также проведениям периодических чисток и репрессий среди руководящего состава обществ и их активистов.

Подчеркнуто, что приоритетным направлением деятельности краснокрестного актива во время войны была подготовка медсестер и санитаров, а также организация донорства крови. Осуществлялась и шефская работа над ранеными и больными воинами. Красный Крест поводил работу в эвакуогоспиталях (уход, сбор для них одежды, обуви, продуктов питания, посуды, книг, организация концертов). Помогал Украинский Красный Крест и детям-сиротам, находящимся в детских домах.

Ключевые слова: Украинский Красный Крест, милитаризация, санитарно-оборонная работа, санитарные дружины, донорское движение, мобилизационный план, военнопленные.

Sribna M.A. Ukrainian Red Cross in the Second World War (1939-1945). – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. / National Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2014.

In dissertation for the first time in a domestic historiography the systematization of the functioning historic graphic and archival base of a problem of research is carried out. It is entered into the scientific reference a significant file of unknown before archival materials and documents of Ukrainian Red Cross in the Second World War (1939-1945). Based on the conceptual achievements of modern historiography and using a wide range of diverse sources, author reviewed the historical background of emerging of military and defense forces, their ideological purpose of creation and main issues for further development. The reasons are established on the basis of that directing bodies of the Soviet authority decide to use the Organization of the Red Cross for protection of the state. Tasks in military-defensive activity of a society are determined at the organization of military-sanitary training the population and on the organization of cooperation with Workers'-and-Peasants' Red Army. The positive and negative moments of such activity are determined. Problematic aspects of relationships with the local party leadership, government and the surrounding population were highlighted.

Key words: Ukrainian Red Cross, militarization, sanitary-defense work, sanitary brigades, donor motion, mobilization plan, prisoners of war.